Оповідання

Меланія Андріянівна Уласевичева пообідала в четвертій годині, як звичайно вона обідала, вийшла в залу, сіла на канапі й задумалась. Вона взяла номер місцевої часописі, передивилась бігцем усякі новинки, кинула часопись на стіл і позіхнула на всю просторну залу. її брала нудьга.

Уласевичева була переяславська дідичка, і поки були живі її батько та мати, вона жила в батьковому селі. Але мати й батько вмерли. З своїм чоловіком Уласевичем вона все гризлась і настирилась йому так, що він покинув її з дітьми і втік од неї на скарбову службу аж у Чигирин-щину. Видавши дочку заміж дуже рано, як тільки дочці минуло шістнадцять год, вона примостила синка в одній приватній гімназії в пансіоні.

Ця солом'яна удова, щоб збуться клопоту, спродала маєтність і переїхала на завсідне життя в Київ. Маючи в банку покладні гроші, більше сотеньки тисяч карбованців, Меланія Уласевичева найняла дуже гарне дороге житло й жила тепер на всій вольній волі. Грошей вона тратила чимало й не шкодувала їх анітрошечки.

Мелася, як звичайно звали її усі давні знайомі, встала з канапи, длявою ходою попростувала до скляних дверей на балкон третього етажа й задивилась на пишну панораму, котра розгорталась на Старий город, на Царський садок, що вкривав супротилежні гори й зеленів свіжим молоденьким листом. Внизу, на Софіївському плацу, було видно величну постать гетьмана Богдана Хмельницького на баскому коні, на скелі, оповитій зеленим виноградом. По один бік стовбичила Софіївська дзвініця, уся поцяцькована, вся в блідих зелених взорцях, миготів букет золотих бань на соборі; по другий бік блискали, неначе пучок золотих квіток, бані й маківки Михайлівського монастиря, оповитого зеленими гніздами верховіття дерев по алеях і по садках на цвинтарі.

Сонце стояло сливе на вечірньому прузі й обливало мрійним тихим світом широку чудову, сливе мрійну картину, мрійний далекий поетичний вигляд за Дніпром. Меланія Андріянівна втирила очі в той поетичний простір в сяєві блакитного майського неба. Вона дивилась довго, втупивши очі в сизу та фіолетову далеч, задумалась і трохи згодом важко зітхнула.

Вона була ще молода, повненька з виду, з карими чималими очима. Свого Уласевича вона не любила щиро ніколи, а той, кого вона кохала гаряче, одхилився од неї й зумисне перевівся з Києва на друге місце, щоб одчепиться од її настирливого залицяння. А серце так жадало кохання! її брала нудьга.

— А побіжу лиш я з візитом до удови Прохорової. Може, з ким там зострінусь і трохи забавлюся та побалакаю.

Мелася стала коло здорового дзеркала, похапцем причепурила свою голову й наділа капелюш з закарлюченим здоровецьким білим страусовим пером, котре вкривало усю її стовбовату голову, ще й коливалось над плечем закрученим кінцем. Тільки що вона обернулась і хотіла взяти зонтик, хтось раптом задзеленькав в дзвоник в прихожій. Взята з села дівчина, горнична, побігла одчинять двері.

— Слухай ти, дуриндо! Скільки раз я тобі казала, щоб ти не одчиняла дверей, не спитавши передніше, хто там дзеленькає; а ти все забуваєш та й пускаєш усяку наволоч у покої. Не одщіпай і не скидай ланцюжка! Одхили трошки двері й зирни в щілину через ланцюжок, хто там стоїть, бо теперечки часом впустиш такого дідька, що й ножа покаже з-під пахви!—гукнула вона до Зіньки лайливо й сердито.

— А хто там дзеленькає?— спитала Меланія Андріянівна, простуючи через залу до прихожої.

— Свої, свої! Не лякайтесь та мерщій пускайте! — гукав за дверими чудовий баритон.— Я ваш знайомий, Рев'якін.

Зінька одчинила двері. В прихожу ввійшов давній знайомий Меланії Андріянівни, Степан Степанович Рев'якін, а за ним слідком сунулись в двері ще два пани. Меланія Андріянівна несамохіть оступилася в залу, повернулась і насторочилась тікать.

— Та не лякайтесь-бо! хоч признаюсь, що веду з собою двох експропріаторів,— обізвавсь Рев'якін, скидаючи пальто.

Меланія Андріянівна заспокоїлась і стояла серед зали в капелюші з здоровецьким білим пером. Незабаром вступив в залу Рев'якін, вже літній чоловік, високий, плечистий та поставний красунь з високим чолом, з кудлатими здоровими вусами, з чорними великими блискучими очима. Слідком за ним увійшов ще молодий чоловік, теж високий, чорнявий та рум'яний, з такими ж достоту кудлатими м'якими вусами, котрі стирчали по обидва боки, неначе два пучки; а за ним увійшов молодий високий панич, гарний, як Адоніс, довгобразий, з чорними закрученими вгору вусиками.

Меланія Андріянівна бистро окинула оком цих трьох красунів, і її мрії, що недавно були виникли, знов заворушились в її душі й дихнули на неї чимсь приємним, палким, наркотичним.

Рев'якін галантно підступив до Меланії Андріянівни, привітався й поцілував її в руку.

— А це мій небіж, син моєї сестри в первих і найближчий сусід по маєтності, Никандр Петрович Клапоухов,— заповістив Рев'якін,— а оце мій менший синок, котрого ви ще малим бачили,— Аристид.

Гості привітались до хазяйки. Вона попросила їх сісти.

— Чого це ви, Меланіє Андріянівно, з зонтиком та ще й в капелюші? Чи не думали ви часом йти кудись?— спитав Рев'якін, вгніздившись в широкому м'якенькому кріслі.

— Та думала забігти з візитом до однієї знайомої; а тепер вже не піду до неї, бо мені з вами приємніше побалакать, ніж з нею,— обізвалась хазяйка, але не скидала капелюша, бо їй заманулося почваниться перед молодими паничами страусовим пером, котре наддавало їй багато краси й коштувало таки не дешево, аж п'ятнадцять карбованців, окрім капелюша. Коло пера на капелюші на білій шовковій кокарді блищав, аж миготів іскорками брильянт. Меланія Андріянівна зумисне ворушилась, крутила головою, аж перо ворушилось, мов живе, щоб показати багатющому Рев'якінові, що й вона тепер багатирка. Біле перо своїми делікатними сутінками дуже приставало до її повненького білого лиця, і її великі карі очі стали ще більше примітні.

— Одже ж я неначе десь бачила вас, хоч, може, я й помиляюсь,— сказала Меланія Андріянівна до Клапоухова.

— Не тільки бачили мене, але й розмовляли зо мною в театрі, де я зострівся з вашими й моїми знайомими. Ми сиділи в однім рядку в партері в опері, і в нас, пам'ятаю добре, йшла розмова за ту оперу та за співи артистів. Але це було давненько, і я тоді був трохи молодший.

Меланія Андріянівна придивилась до його й пригадала. В його були довгенькі невеликі вуха, що зверху загинались уперед. По тих вухах вона одразу пригадала його.

— Тепер згадала вас. Пам'ятаю, що бачила вас. Але ви тепер поповнішали, повищали й покращали,— хвалила вона гостя, придивившись до його рум'яного виду та червоних виразних уст.

— Як я був студентом, то був худий та миршавий. Це правда.

— Мій сусід і приятель тепер і повищав, і вилюднів, і покращав, але я от і досі ніяким способом не оженю його. Я сам удівець, і при мені тільки й живе оцей гінкий, як тополя, та високий виштруган. Мій сусід так само кавалер. Ми часто бачимось з Никандром Петровичем, сливе щотижня забігаємо один до одного то по ділу, то на карти. Але в нас обох нема хазяйок, і наші доми й оселі все якось ніби тхнуть пустками, бо самі добре знаєте, що без дам кавалерські доми справдешні пустки.

— То ви оце заходіться, не гайте дурно часу, та й самі оженіться і оженіть вашого сусіда, а ми побачимо двоє весіллів разом,— сказала весело й дрібно хазяйка й зареготалась на всю залу голосно, весело, якось по-сільській, як регочуться дівчата й молодиці, ще й голову закинула назад, і по закарлюченому пері неначе дмухнув подих вітру.

— Та бачите, Никандр Петрович великий естет на вдачу, через те він і перебендює так довго. Там в його кабінеті почеплені на стінах усякі славні, відомі в історії красуні: і Клеопатра, і Марія Потоцька, і Менелаїха, відома прегарна Єлена, і Помпадурша, і мадам Ментеном, і Дюбаррі Людовіка XV, й інші. Через те-то він і досі вередує та перебирає паннами,— сказав Рев'якін.

— Коли так, то вам доведеться ще довгенько держать свою хату пусткою,— сказала Меланія Андріянівна.

— Ну! я вже не такий вередливий в цій справі, як ви кажете, хоч, само по собі, по своїй природженій вдачі я естет, люблю все штучне, гарне, доладне в усьому, а в людях найбільше, — обізвавсь Клапоухов, і в його ясні карі очі залисніли якось солоденько.— Та й ви ж такий самий естет на вдачу, як і я, то зрозумієте мене. Але, на ваше щастя, вам трапилась красуня зарані,— сказав Клапоухов, обертаючись до Рев'якіна.

— Як-то трапилась красуня зарані?— спитала Меланія Андріянівна.

— А так трапилась, що як я був ще в невеликому офіцерському чині, наш полк стояв на Бассарабії в Хотині. В сусіднього дідича-грека були напродиво гарні три дочки. Я вподобав собі найстаршу, найкращу. Але старий Вранос не хотів оддавать за мене, вважав на мене, як на бідненького легкодумного шалопута, бо мій панотець був тоді ще небагатий. Але Враносова жінка прияла нашому залицянню й коханню. І одного дня вранці, змовившись з панною заздалегідь, я приїхав у село шарабаном, щоб викрасти свою милу, став коло царини за садком, а моя грекиня вийшла нібито на прогуляння, сіла зо мною в шарабан, і ми покатали в одно село над Дністром до мого приятеля-батюшки, щоб він нас повінчав. Але і я, і молоденька грекиня в палу кохання й дні погубили, бо забулись, що саме тоді була петрівка. Отець Прохір зареготавсь, як ми прикатали до його на подвір'я, нагадав нам, що до Петра ще зостався тиждень. Я тільки почухав потилицю, а стара матушка завела грекиню в свою кімнату й обіцяла й заприсяглась, що переховає її до Петра й не видасть батькові. Я мусив вернуться додому, перенудивсь тиждень, а другого дня після Петра прикатав у село та й повінчався. Моя жінка була така гарна, що її всі любили, а старий Вранос був такий деспот, як турок, і держав свою жінку й дочок, неначе в гаремі, сливе взаперті. Не йняв нікому віри й сам вночі замикав дім і двір, ще й ключі ховав під свою подушку.

— Але ж ви овдовіли, і за вас кожна панна пішла б з вискоком та з вибриком. Питайте, то й десь напитаєте собі красуню,— радила Меланія Андріянівна.

— Моя небіжка була така красуня, що я вже вдруге такої, мабуть, і не побачу, і не знайду,—сказав Рев'якін.— От придивіться на оцього мого голоцванка! Він трошки скинувся з лиця на мою небіжку, але принаймні тільки так, як півень скинувся красою на райську птицю.

Меланія Андріянівна зирнула на Аристида й засміялась.

— Що це ви кажете! ваш Аристид скинувся не на півня, а більше на давнього Париса.

Аристид засміявсь веселенько й блиснув з-під малинових уст чудовими білими та рівними, неначе підрізаними зубами. Меланія Андріянівна тільки в цей час додивилась, що перед нею сидів молодий хлопець чудової класичної краси, гарний, як Адоніс, довгобразий, чорнявий, з кучерявими васильками на висках, з пишними чорними подовжастими очима, котрі ще більше лисніли й видавались на матовому білому виду, неначе виточеному з слонової кості. Осміх його звивчастих червоних повненьких губів був надзвичайно милий і радісний.

— От я сиджу в капелюші та варнягаю, та й забула скинуть цей парад,— сказала хазяйка й знялась швидко з місця, неначе птиця.

— Та сидіть-бо так з тим чудовим пером! Ви пригадуєте мені цим пером маркіз часів Людовіка XV. Як гарно тоді вбирались! — сказав Рев'якін і вхопив її за руку, щоб посадить знов у кріслі.

— Ого! Я тому добре відома, що вам і давні, і сьогочасні маркізи припали до вподоби. Але ви піднімаєте на сміх та жарти й мене, і вашого сусіда,— сказала хазяйка, вириваючи свою руку,— ож потривайте трошки й вибачте мені. Я оце тільки що пообідала, та й ви, мабуть, так само тільки що по обіді. Побіжу та загадаю Зіньці подавать кофій.

І вона швидко побігла, неначе клубком покотилась по паркеті до дверей, гукаючи на ході на Зіньку. Вона зняла з голови капелюш і поклала на косинчику в кутку під високим дзеркалом, зараз вернулась, сіла на своєму місці й сказала з жартом:

— Отепер я вже не маркіза, а проста полтавка, "серцем проста, не красива, але й не спесива", як співає Наталка Полтавка,— тепер попоганшала без пера маркізи Помпадур?

Усі засміялись од того жарту.

Рев'якін в останні роки служив віце-губернатором на Підляссі і ще за життя своєї, вже пристаркуватої, хоч і гарної жінки скрізь вславився тим, що любив залицяться до молодих та гарненьких дам. За кожною гарною молоденькою панією він трохи не ходив слідком, напропали залицявся до всіх гарненьких жінок урядовців та офіцерів, робив їм візити, частенько бував у їх в гостях і тільки цих і запрошував до себе в гості. Але всім було відомо, що його залицяння було тільки платонічне. Це було залицяння природного естета, котрий любив красу в усьому — чи в житті, чи в природі, чи в людях; а найбільше припадала йому до вподоби краса молодих паній. За цю його слабку струну знали всі й нишком глузували над ним. Говорючий на вдачу та красномовний, він часом без міри і впину розпускав свого язика в розмові про любов при паничах і офіцерах занадто вольно, так що панни й панії не видержували й одна по другій втікали з гостинної в другу кімнату, і вже після всіх дам нарешті мусила вийти й його жінка, хоч вона й довго кріпилась, зціпивши зуби й стуливши губи.

— Але чом це Зінька й досі не подає нам кофію! Отак вона все дляється десь! Чи не побігла часом до свого кавалера! Вибачайте! я на часочок побіжу.

Меланія Андріянівна схопилась з місця й побігла. Вона звеліла Зіньці подать кофій, а сама забігла в кабінет і на своїй візитній карточці написала запросини до своєї приятельки, Ірини Михайлівни Заболотньої: "Приходь до мене таки зараз. Оце тільки що до мене, певно, з самого Олімпу, прийшли з одвідинами три боги, цебто три кавалери, всі три гарні, як олімпійські боги: один Юпітер, другий Меркурій, а третій Адоніс, і всі три женихи. Приходь до мене зараз! та не гайся, бо вони ще й утечуть на Олімп. Причепурись гарненько, зачешись добренько та надінь капелюш з білим страусовим пером. Бо вони мене застали саме на од'їзді в гості в такому самому капелюші з пером, і Зевс причепився до мене, щоб я не здіймала з голови того пера, бо я була схожа в йому на маркізу. Йди швидше, хутчій, мерщій! Є на кого подивиться. Може, вибереш котрогось за мужа. Подаю кофій. Хапайся!"

Вона дала карточку Зіньці й звеліла, щоб вона швидко покатала до сусіди й оддала карточку. А сама винесла кофій до гостей і почала наливати стакани.

— Отак як бачите! Ота сільська ледащиця десь тиняється, і в покоях не вдержу її ніяк.

— Зачула весну, бо молода, та, певно, десь забалакалась з своїм кавалером,— сказав Рев'якін і взяв з хазяйчиних рук стакан кофію,— та ви її не лайте, бо весна має своє право і над животинами, і над людьми.

Ірина Заболотня недавно розвелась з своїм чоловіком і, покинувши його в Петербурзі на службі, вернулась до Києва й жила солом'яною удовою в своєї матері-удови. її чоловік був син чернігівського багатого дідича. Батько його ще за свого життя виділив трьом своїм синам кожному частку поля, щоб вони хазяйнували й мали свої гроші. Ірина Михайлівна жила в Петербурзі по-великопанському, жила панією на всю губу, мала знайомих дуже значних, запрошувала до себе молодих кавалерів, а найбільше любила кавалергардів і марнувала гроші, ніби багатирка. Свого чоловіка вона не дуже-то кохала, а потім швидко полаялась з ним і покинула його. Він добре досвідчився, які в неї були норови, який був потяг до розкоші й залицяння, і згодився на розвід, щоб ця легковажна красуня не прогайнувала до решти його спадщини й батьківщини.

Ірина Михайлівна жила поблизу. Зараз прибралась, наділа капелюш з пером і пішла до своєї приятельки. Меланія Андріянівна, прогнавши свого чоловіка, ганялась за кавалерами без сорому й приятелювала з такими паніями, котрі так само порозводились або просто покидали своїх чоловіків.

II

Гості пили кофій і саме розбалакались. Коли це несподівано в прихожій задзеленькав дзвоник надто голосно. Хтось смикав за дверима ніби з нетерплячкою. Меланія Андріянівна жахнулась, аж кинулась і крикнула: "Ой боже мій! я аж злякалась!"—Але це було зроблено зумисне: вона знала, хто дзвонить в прихожій.

— Ну та й налякали ж вас оті київські експропріатори, душогуби та усякі розбишаки,— сказав Никандр Петрович до хазяйки.

Зінька побігла через залу так швидко, що тільки її вишивані рукави промайнули, і почала розпитувать, хто то дзвонить. За дверима почувся тоненький голосок. Двері одчинились, і в прихожу вступила Ірина Михайлівна, поклала зонтик і ввійшла в залу. Гості встали. Через подов-жасту залу йшла дуже гарна й молоденька панія в чорному капелюші з здоровецьким страусовим пером, в ясно-сірій сукні. Коло плечей на ясній сукні були причеплені дві жовті кокарди, неначе пришпилені два соняшнички. Вони дуже приставали їй до лиця, до чорних тонких та високих брів, до сливе чорних очей. По залі йшла неначе справдешня маркіза Помпадур, гарна й доладна з лиця, тонка станом, рівна, як струна, з білим матовим лицем, з темними карими, сливе чорними очима. Біле здоровецьке перо тряслось на голові, мов живе. Вона бистро зирнула на гостей, і їй передніше од усього кинулись в вічі три парі направлених на неї темних очей, неначе три парі ясних мигаючих зірок. Потім вона вгляділа три рівні високі постаті.

"Одже ж Мелася на цей раз не збрехала. Які чудові постаті! Які лиснючі очі втирили вони в мене!" — подумала гостя й привіталась до хазяйки.

Меланія Андріянівна заповістила Ірині своїх гостей. Рев'якін трохи не цмокнув її в руку по своєму звичаю й ледве вдержав свої червоні уста.

— А це моя близька приятелька, Ірина Михайлівна Заболотня, але це її прізвище по батькові,— додала хазяйка.

— А хіба ж в їх є ще й інше назвище? — спитав Рев'якін.

— Було й інше назвище, та загуло. Бо Ірина Михайлівна розвелася з своїм чоловіком,— додала хазяйка, попросивши гостю сідати,

— Так зарані? А мені здалося, що ви ще й заміж не виходили,— обізвавсь Никандр Петрович,— ви такі ще молоді.

— Та мені було б лучче, гт^би я зовсім не виходила заміж,— сказала Ірина Михайлівна,

— Та то й не диво, бо Ірина Михайлівна вийшла за моржа, а я за тюленя; то й не диво, що ми обидві покидали своїх чоловіків,— сказала жартовлива та весела хазяйка.

— Де ж це ви видрали такого митця між попами, що повінчав вас з моржами?—спитав Рев'якін і зареготався, аж голову закинув на плечі й затряс кудлатими вусами. Вуси аж коливались.

Усі зареготались. Ірина Михайлівна теж реготалась, аж лице підняла вгору. її сміх був такий чудовий, як сміх красуні маркізи Дюбаррі, од котрого мліло серце в Людовіка XV. В неї на щоках з'явились ямочки й набігли легенькі рум'янці, неначе пелюсточки найделікатнішої троянди. Червоні уста сміялись, а чудові очі ворушились з ярим іскряним блиском.

— Та то, бачте, як її чоловік був ще паничем, то ми його продражнили моржиком, бо він був гарненький, кругловидий та з довгими вусами, що стирчали по обидва боки, як у моржа. Але як він оженився, то рано почав лисіть од лоба і став схожий на старого вусатого кота. Через те Ірина Михайлівна й покинула його, — жартувала весела хазяйка.

— Од чого ж то в його стала лисина? Чи само волосся облізло, чи, може, жінка вискубла? — спитав Рев'якін своїм ніби губернаторським, трохи вольним тоном.

— Цур йому, щоб я скубла його за чуприну? Та він сам такий, що був ладен усіх скубти за чуприну або й за коси. Через те-то я його й покинула,— сказала Ірина Михайлівна й засміялась голосним альтовим сміхом.

— Я вам, Ірино Михайлівно, й не подаю кофію, бо знаю, що він вам вадить. От зараз подадуть самовар,— сказала хазяйка.

Ірина Михайлівна все оглядала гостей, зиркаючи наперемінку то на одного, то на другого. Усі три дуже припали їй до вподоби, і вона розвеселилась так, що в неї очі неначе бігали й ворушились, кидаючи ніби проміння та іскорки.

Зінька подала самовар. Хазяйка попросила гостей в столову. Ірина Михайлівна встала й скинула капелюш. Без капелюша вона ніби стала ще молодша й краща. Голова в неї завсігди була чудово зачесана, неначе вона прибиралась на бал. Вона вийшла, ступаючи дрібненькими ступінями, ніби випливла в столову, а Меланія Андріянівна побігла, неначе покотилась клубком. Гості рушили за ними, мов три гренадери промайнули через високі двері.

Столова була просторна й світла: двоє вікон виходило на Софіївський плац. Зінька поралась коло самовара, котрий парував аж під стелю й клекотів. Меланія Андріянівна засипала чай і попросила гостей садовиться. Аристид вхопив стільця, цокнув закаблуками по-військовому й поставив стільця для Ірини Михайлівни коло хазяйки.

— Що ж це нема вашого пожильця й столовника? — спитав Рев'якін. — Я пам'ятаю, що заставав у вас за обідом, а інколи й за чаєм якогось Матюшкіна, товариша прокурора.

— Був, був в мене квартирант і платив мені добрі гроші і за житло, і за обід, і сніданок, і за чай. Словом, він квартирував у мене на моїх харчах. Але... але., я мусила тікать од його на другу квартиру. Я оце таки і втекла сюди, а він зараз-таки й собі перебравсь сюди ж в цей дім і живе в цей час отутечки під нами нанизу,— точила брехні Меланія Андріянівна.

— Он як! То вас ловлять кавалери й слідкують за вами? — сказав Рев'якін.

Але діло діялось зовсім наперевертъ. Вона так чеплялась з своїм залицянням до Матюшкіна, що він мусив тікать од цієї причепливої та нахабної панії на іншу квартиру. Але як тільки Меланія Андріянівна дізналась, що в тому домі спорожнилась квартира, то вона зараз найняла собі те житло й слідком за ним перебралась сама.

— Мабуть, ваш пожилець таки добрий ловелас, коли ганяється слідком за вами,— жартував Никандр Петрович.

— А чом би пак і не ганяться, коли хтось чарує очима й бровами? Я й сам ладен ганяться за чорними очима та чорними бровами, бо краса має таку непереможну силу, що од неї нікуди не втечеш і нігде не сховаєшся, як од бога на небі,— тяг свою звичайну пісню Рев'якін.

— А що? все стовбичить та краса перед вами й ворушить ваше серце і вдень, і вночі? — спитав Никандр Петрович.

— Все ворушить нерви, все надить та манить якимись чарами та мріями; все перед моїми очима од неї манячать якісь ніби ідеали, гарні, ярі й осяяні, і ніби світять і гріють моє серце,— лепетав Рев'якін свою завсідню хвалу красі.

— Знаю, знаю, що ви великий естет і з охотою вернулись би в часи давніх еллінів, в давні Афіни за часів

Перікла та відомої красуні Аспазії. 6т коли люде тямили красу й обожували її, не так, як в наші часи матеріалізму та навіженої індустрії, — сказав Никандр Петрович.

— Оце й я тільки що хотіла казать те саме,— обізвалась Ірина, і в неї очки заворушились, мов живе срібло, і в зіньках блиснули наче іскорки.

— Ото були часи моїх ідеалів, коли красі кадили фіміамом, коли їй поклонялись, як божеству. Які чудові часи! Уявіть собі класичних грекинь, в котрих краса була ледве прикрита звершечку тонесеньким азійським прозорим убранням. З-під його й крізь його було не тільки знать, але навіть було видно красу самої Афродити. Тоді була така поведенція, що римляни й навіть римлянки, не то сидячи, а більше лежачи за обідом, в спеку й духоту спускали хітони до пояса і, обпершись ліктями об подушки, лежали або до пояса голі, або заголені сливе так, як боги на Олімпі. І всі ці венери й геркулеси-силачі лежали в вінках з виноградного листя. От гарна була картина за столом! А... цц! — аж зацмакав язиком Рев'якін.— От варто було б подивиться на той римський бенкет!

Меланія Андріянівна й Ірина зареготались: очевидячки, для їх обох це варнягання підтоптаного красуня було приємне й принадне.

— Ви, мабуть, хочете, щоб і в наш час на бенкетах та балах були такі картини? Одже ж ви незабаром договоритесь ще й до сьогочасної ліги вольного кохання! Годі вже вам! — гукнула Меланія Андріянівна.

— А чом би пак і не договориться. Тепер кажуть, що кожна людина повинна буть вольна соціально. А коли тепер пішла така поведенція, то й серце в кожного повинно буть вольне. От ви обидві й добре зробили, що покидали своїх чоловіків, коли не любили їх щиро. Серце вольне,— й кохання повинно буть вольне. По принципу воно виходе так, як я оце кажу. Я прихильник краси в усьому. Але ти, Аристиде, не слухай усяких поводатарів та не микайся в оті ліги вольного кохання, бо в тій збірні

багато усякої шушвалі й ледарів. Цього я тобі не раджу, — сказав батько до Аристида.

Аристид зареготався, але нічого не одказав в одповідь. Він тільки слухав, мовчки кмітив за всіма й витріщав очі на Іринин пишний вид та милувався її дзвінким реготом.

Ірина Михайлівна вважливо роздивлялась на цих трьох кавалерів, що сиділи проти неї й зиркали на неї блискучими очима. Всі три припали їй до вподоби. 1 якби вони всі три заразом сватали її, вона, певно, вагалась би, котрого з їх доконче вибрати собі, а може, пішла б заміж за всіх трьох... В думці вона згоджувалась з Рев'якіним, бо сама була так само естетка по своїй природженій вдачі, і по своїй вдачі спочувала тим лігам вольного кохання.

— От коли світ став найрозумніший! Тепер вже й письменники так пишуть прямо й щиро за кохання й любов. Я ще передніше так думав, та тільки не зважувався про це писать в журналах.

Рев'якін і справді замолоду був сутрудовником усяких товстих журналів і писав для їх статті.

Цей красунь своїми скоромненькими оповіданнями розворушив в усіх дрімоту молодих та палких до кохання серців. Меланія Андріянівна сиділа червона, як маківка. Ірина все ворушилась і крутилася на стільці, неначе не могла всидіти на місці. В Аристида великі очі залисніли. В Никандра Петровича очі ніби бризкали промінням. Любовна направа, зроблена натяканням і пікантним оповіданням, пройняла усіх, ніби електрична течія. Меланія Андріянівна трохи не запищала, зиркаючи на Никандрові блискучі очі та на його червоні уста. Усі ті римські гладіа-тори-силачі з заголеними жилавими руками, ніби обплетеними напрудженими од крові жилами, в виноградних вінках на головах, неначе лежали отут перед очима в кожного. Амур неначе пурхав своїми

крильцями понад столом, понад гістьми й надив усіх красою, ворушив серця, навівав кохання й мрії.

А майське веселе сонце заглянуло в вікна й сипнуло веселим гарячим промінням на стіл, на гостей. І не в одному серці в той час заворушилась жага залицяння й кохання.

Ще довгенько сиділи гості й вели веселу розмову після чаю. Сонце вже заходило й запалило золоті бані й хрести над майданом. В вікнах заблищав неначе квітник з огняно-золотих квіток. Рев'якін устав і промовив:

— Час би нам і честь знати. Засиділись ми в вас, Меланіє Андріянівно.

— Це ви, мабуть, швидко поїдете на село? Тепер саме настає робота на полі, а я, хвалить бога, позбулась цього дідицького клопоту. Нехай там генеральша вже пеклю-ється та падкує замість мене,— промовила хазяйка до Ре-в'якіна.

— Та я з своїм сусідом не приїхав до Києва, а перебрався на все літо. Теперечки, в наш скажений час, нам небезпечно пробувать на селах. Всурганиться будлі-яка навісна юрба розбишак в покої, та й войдуйся з нею, одбивай-ся од неї кулями або обороняйся червінцями. Та й робітники по селах чепляються, щоб набавить їм плату. Нехай там наші управителі справдовуються з ними,— промовив Рев'якін.

— Ми тим часом зайняли кільки номерів в гостиниці коло думи,— обізвався Никандр Петрович.

— От і по дорозі нам! проведете мене додому, бо я там поблизу од вас живу з мамою й братом,— промовила Ірина Михайлівна й кліпнула очима, ще й мигнула довгими чорними віями на Никандра Петровича, надіваючи капелюш на голову.

— Проведу й я тебе вкупі з ними. Вечір чудовий. Мене братиме нудьга в покоях після таких веселих гостей,— обізвалась хазяйка до Ірини.

Вони вийшли на плац веселою юрбою й усі заразом розмовляли й лепетали, неначе на цю юрбу була наслана балачка, як на селах насилають знахурки плаксивці й крикливці на дітей. Ірина Михайлівна пішла поруч з Ни-кандром Петровичем. Він дуже припав їй до вподоби і своєю дужою постаттю, і блискучими очима.

— Чи не бере вас нудьга в Києві після шумливого Петербурга? — спитав в неї Никандр Петрович.

— Ой, я дуже рада, що втекла з Петербурга. Мені дуже остогид той завсідній шум, гам, той натовп на вулицях, в театрах, ті завсідні гості, що занадились до нас. Я в Києві стала неначе вольніша й спокійніша.

— А в нас же то на селі яка тиша, який спокій навкруги! Ви, мабуть, не видержали б сільської мертвоти та нудьги.

— Я тепер тільки й бажаю, навіть жадаю такого спокою, такої мертвоти після тяганини й лайки з моїм чоловіком. Так мені хочеться втекти будлі-куди або на село, або на дачу, та мама не хоче виїжджати нікуди, бо при їй живе мій брат, а брат ходе на службу в акцизі, і його не пустять нікуди. А от вже й наше житло,— сказала Ірина Михайлівна, показуючи зонтиком на високий дім на вулиці поблизу од думи.

Меланія Андріянівна з Рев'якіним йшла попереду, кланялась і махала до вікна в другому етажі. В одчинене вікно виглядала вже пристаркувата панія в білому чіпкові й теж кланялась.

— А я оце до вас в гості, тільки не сама, а з своїми гістьми, бо "за мною, молодою,— сім кіп хлопців чередою", як співають в пісні,—

гукнула по-сільській, як гукають молодиці на селі, весела сільська дідичка.

— То прошу вас і з вашими гістьми. Це моя Ірина була в вас? — обізвалась Іринина мати.

— Та в мене жі А мої кавалери оце провели нас, щоб часом на вулиці нас не ограбували якісь експропріатори.

— То прошу й ваших кавалерів до мене. Я дуже їм вдячна, що провели мою Ірину,— гукала вгорі панія.

Ірина, почувши, що мати запрошує усіх, і сама запросила їх зайти хоча на часок до матері. Усі з охотою пішли по сходах вгору слідком за Меланією Андріянівною та Іриною: їм усім припала до вподоби Ірина, і вони були навіть раді запросинам.

Меланія Андріянівна вела перед і вивела всіх на другий етаж. Незабаром наймичка одчинила їм двері, і в прихожій їх зостріла Іринина мати, на ймення Ксенія Про-хорівна Заболотня. Вона була ще не стара, височенька на зріст, рівна й сухорлява, і була дуже схожа на свою дочку: в неї були такі ж чудові брови й очі, але очі були здорові й сливе чорні й блискучі, як у циганки. Вона трохи скинулась на циганку.

Хазяйка запросила гостей в горницю. Меланія Андріянівна заповістила хазяйці гостей не тільки на ймення, але своїм лепетливим язичком розказала, що вони дідичі, її сусіди й приятелі, і де їх маєтність, і як звуться їх села. Доки гості дійшли до крісел, вона встигла розказати сливе біографії усіх своїх приятелів.

Хазяйка присовувала кожному гостеві стільці й крісла, просила садовитись, показувала рукою, де кому сісти, вертілася, крутилась. Вона була говорюча, жвава, проворна й розторопна, невважаючи на свої літа.

— То це ви приїхали в Київ на часок, щоб трохи розважити себе од сільської нудьги?—спитала хазяйка.

— Де там! Ми оце повтікали з села в Київ і житимемо, надісь, усе літо в Києві,— сказав Рев'якін.

— А що? Хіба ж на селах в цей тривожний час небезпечно жити? — спитала хазяйка.

— Не дуже безпечно. Селяни супляться, чогось ремствують, чепляються, не послухають нас, що стосується до роботи, та вимагають більшої плати,— бідкався Никандр Петрович.

— А ви хіба завжди живете на селах обидва? — спитала хазяйка.

— Атож! завжди, і влітку, і взимку, бо там наші оселі, наші доми, наше хазяйство,— сказав Рев'якін.

— Може, хто з вас, добродії, питиме чай; самовар ще не прохолов і досі, ще шипить, аж співає та пищить,— сказала дочка.

— Я вип'ю стаканчик, бо мені заманулось чаю,— обізвався Никандр Петрович.

— Прошу в столову, хто бажає чаю! —просила дочка й пішла в столову; за нею пішов Никандр Петрович: йому обридло слухать нудну розмову старої.

— Ваша маєтність дуже велика, як я чула од людей; ще й ваша бездітна тітка, кажуть, одписала вам в духовниці своє село, — сказала Ксенія Прохорівна до Рев'якіна.

— Та одписала на лихо мені, бо я маю й свого добра чимало,— сказав Рев'якін.

— Я чула, що ви багатир. Еге, в вас, мабуть, багацько грошей?

— Сила грошей! Не знаю, куди їх і дівать. Хіба, може, мої синки, оцей і студент, допоможуть мені розтринькать їх.

"Ну та й цікава ж на язик оця провінціальна баба! Вже добувається до кишені... От-от ще спитає, в яких банках лежать гроші на схованці і скільки їх у мене",— подумав Рев'якін.

— Та то Ксенія Прохорівна, певно, записалась в політичні експропріаторів, та, певно, й налагодилась понишпорить в вас, де-то ваші гроші в схованці,— обізвалась Меланія Андріянівна й зареготалась.

— Невже ви розтринькаєте та прогайнуєте татові гроші?— спитала хазяйка в Аристида.

— Де там! Цього я ніколи не зроблю. То тато жартує,— сказав Аристид.

— Чи ви вже скінчили яку школу, чи ще вчитесь? — допитувалась вона в Аристида.

— Вийшов вже з кадетського корпусу. Але щоб піти в військову академію, мені треба передніше служити офіцером. А я не хочу буть офіцером, бо люблю сільське хазяйство.

— От тобі на! Не хочу буть офіцером. Я, бувши на вашому місці, зараз стала б офіцером. Чи назнали ж собі вже гарну панну, чи закохались вже? А може, вже й маєте молоду на приміті? —питала в Аристида хазяйка.

"Ну, ця добродійка ладна вже сповідать нас усіх", — подумав він.

В одчинені вікна почувся чудовий оркестр з Царського садка. Царський садок був зараз за пригорком. Музику було чуть ясно й виразно, бо одляски йшли по високій думі.

— А ходім лиш усі в Царський садок на прогуляння!—гукнула непосидяща Меланія Андріянівна.— Там ми в компанії нагуляємось і приємно проведемо вечір. Ходім хутчій, бо мене вже бере нетерплячка!

Всі встали раптом і разом, неначе підведені тими голосними згуками, мов електричною течією. Усіх манила до себе музика, як троїсті музики манять сільських дівчат до танців.

Почувши з столової ворушіння в горниці, Никандр Петрович схопився й похапцем вийшов в горницю, подякувавши за чай. В його очі повеселішали, аж лисніли. Червоні уста осміхались. Було знать по його очах, що Ірина Михайлівна дуже сподобалась йому.

Пани хапки хапали свої брилі. Вони почали прощаться з хазяйкою так само похапцем, неначе, опізнившись, поспішали кудись на службу.

— Та приведіть, прошу вас усіх, мою Ірину додому живісіньку й здоровісіньку. А ти, дочко, не довго там бався. Не барись лишень, бо я незабаром ляжу спати! А ви, Аристиде, мерщій надівайте офіцерські еполети. Ой, який же ви гарний! Мабуть, вас мати купала в купілі в любистку. А як надінете еполети, то ще більше покращаєте; зведете з ума й розуму усіх паннів в Петербурзі! — гукала хазяйка через поріг в прихожу.

— Добре, добре! для вас надіну еполети, як ви радите мені. Але навряд чи од еполетів збожеволіє будлі-яка панянка. Тепер гроші грають першу роль, а не еполети.

— От і не зовсім правда! Тепер правує усіма людьми потяг до волі в усьому. Хіба ж ви не читали про це в газетах! — гукнула з прихожої Меланія Андріянівна.

— То це вже й ви заметились сьогочасними модними потягами? — спитав в неї Рев'якін.

— Атож! Доки була дідичкою, доти я була з правих, та ще й запеклих та закатованих правих; а як продала маєтність, я знову стала ліберальною, бо тепер скрізь пішла поведенція на лібералізм,— одповіла Меланія Андріянівна, само по собі маючи на думці одну поведенцію — на вольне кохання й гуляння.

Весела Заболотня зосталась в покоях сама. Вона стала коло одчиненого вікна й кмітила за веселою юрбою довго, доки вона не зійшла наниз по Софіївській вулиці й зникла на поворотці коло думи. Вона вгляділа, що її дочка й Клапоухов йшли окроме, позад гурту, і зраділа, бо прикмітила, що дочка сподобалась Клапоухову.

Син вернувся з вечірньої служби в канцелярії й гуркнув дверима. Заболотня жахнулась, кинулася, згадавши, що забулась замкнуть двері. Вона пішла в столову наливать чай синові й розказала йому за нових знайомих, котрих недавнечко навела в її житло Меланія Андріянівна Уласевичева.

— Пий же, сину, мерщій чай та й сам іди в Царський садок, в Шато. Знайдеш Іринку, то стережи її там, та приведеш додому, бо вона ж начепляла на себе, певно напоказ, на кільки сотень брильянтів: і сережки, і брошку, і браслети, що понакуповувала на чоловікові гроші в Петербурзі. Мене бере острах, щоб в Шаті не поквапився якийсь злодюжка на її діаманти та не повисмикував сережок та брошки. В неї на думці тільки гульня, мов у тієї щебетливої пташки, бо вона й досі неначе ще не зовсім дійшла людина, як угариста, але ще недійшла розумом навратлива дитина.

Тим часом весела юрба проводила час дуже приємно. Вечір був теплий, погожий. Електричні ліхтарі спахнули в одну мить. Було ясно, як удень. Натовп народу був дуже великий. Перед кіоском, де грав оркестр, сливе усі довгі рядки стільців обсіли й навіть обстали пани й панії. Після концерту почались співи співачок та співців в кафешантані. Через годину по драбинах полізли гімнасти й гімнастки. Гімнастки заколивались на високих гойдалках. Було весело й людно.

Никандр та Ірина Михайлівна одбились од свого гурту і в парі никали окроме по далеких закутках в алеях. При електричному делікатному світі Ірина була ще краща. На шиї іскорками блищав дорогий разок чималих ізумрудів; в сережках і в брошці вогнем сяли алмази. В м'якому, неначе місячному сяєві світла, в ярих блискучих діамантах вона здавалась ніби якоюсь феєю в лісі. Чудові, сливе чорні чималі очі теж лисніли, як діаманти. Никандр аж очамрів од тієї краси, тонкої, делікатної. Він примітив, що й Ірина горнеться до його, і взяв її під руку.

Вони скрізь никали по алеях, а Іринчин брат аж засапавсь, никаючи та бігаючи по Шаті й по алеях, доки зострівся з ними й пристав до їх. Він натякав сестрі, щоб вона не барилась, бо матері час лягать спати.

Але Ірина й її кавалер, очевидячки, й думки не мали вертаться, хоч вже був пізній час. Вони швидко знайшли свою компанію, стикнувшись з нею при виході з алеї. Рев'якін як углядів Ірину в сяйві світла, як побачив на їй ярий блиск діамантів, то аж гукнув:

— Ось де пишна фея Царського садка та оцих зелених алей! Ви виникнули з темної алеї, ніби фантастична пишна фея з лісу.

Рев'якін повів усіх на здорову веранду ресторана, що стояв на терасі, ніби ввесь у вогні, посадив фею за стіл і запросив усіх до столу. Слуги принесли морожене, за мороженим подали вино. Старий бадьор виголодавсь і звелів подать закуску, а потім пляшку шампанського на

знак свого пошанування двох дам. Довго вони сиділи й бавились. І вже як на небі зоряло, Рев'якін заплатив усей кошт, і всі вони рушили з гулянки. Невважаючи на те, що за Іриною прийшов її брат, усі гуртом провели Ірину до самого житла.

— Не забувайте ж нас! Коли ваша ласка, приходьте до нас, доки пробуватимете в місті. Мама моя буде вам дуже рада,— сказала на прощанні Ірина, подаючи передні-ше од усіх руку Никандрові Клапоухову.

— Спасибі вам за ласкавість! Добре, добре! Ми пробудемо в Києві ще довгенько, може буть, що аж до осені, до ярових жнив або ще й трохи довше. Тоді доконче треба буде їхать додому, щоб спродать усяку пашню та забрати гроші. Знаєте, як співають в пісні: "та нажнемо копки, — та вдаримо гопки!"

Од того часу і Рев'якін з Аристидом, і Клапоухов почали частенько заходить до старої Заболотньої. А найбільше вчащав до неї Никандр Петрович. Ірина Михайлівна дуже сподобалась йому. Меланія Андріянівна своїм досвідним очком зараз це постерегла. І як тільки до неї заходила на одвідини Ірина Михайлівна, вона зараз гнала до Рев'якіна й Клапоухова свою Зіньку з листом і запрошувала їх зайти до неї не гаячись. І вони втрьох приходили до неї буцімто випадком. Меланія Андріянівна пересвідчилась, що й Рев'якін уподобав Ірину і навіть закохався в неї! Це її бавило й розважало в самотині, бо вона й сама любила заводить романи, любила й зводити докупи закоханих, щоб кмітить збоку й потім клепати своїм сорочим язиком по салонах про такі новинки, а часом і піднімать на смішки й глум закоханих знайомих.

Восени, після ярових жнив, бунти за більшу плату й забастовки на селах вже зовсім перестали. Небезпечність для панів на селах, як вже обжались скрізь, зовсім минула.

І тоді Никандр Петрович зараз посватав Ірину Михайлівну. Вона згодилась з великою охотою їхать з ним на село. Перед другою пречистою вони постановили повінчаться й не справлять ніякого бучного весілля. Рев'якін був за посаженого батька й поблагословив їх до вінця, поцілувавшись з небожем і поцілувавши молоду в чоло та перехрестивши її в напутіння на нове життя.

Зібравшись зовсім на виїзд і скупивши усякі закупки, вони всі гуртом рушили в дорогу. Мати й Іринин брат випровадили їх на вокзал і розпрощались з ними.

III

Вокзал, де треба було вставати з вагона й їхати в маєтність обох дідичів, був недалеко од Києва. На вокзалі їх вже ждали два екіпажі, вислані зарані з сіл. Екіпаж Рев'якіна був новенький, лиснючий. Коні були чудові, ситі й баскі, бо недурно приказують, що "видно пана по походу". По екіпажеві Рев'якіна, по убранню погонича було одразу видно заможність дідича. Екіпаж Клапоухова був старий. Коні були захуджені, захарчовані.

— Ірино Михайлівно! не знехтуйте моїм ландо, бо в йому вам буде догідніше сидіть. Шлях тут через ліс бакаюватий, і з корчами, і з бакаями,—сказав Рев'якін.—А ви вдвох сідайте проти нас: веселіше буде нам їхать гуртом.

Він ухопив молоду панію під руку, посадив в ландо, а сам сів попліч з нею. Клапоухов і Аристид сіли проти його. Додому було не більше п'ятнадцяти верстов. Незабаром коні вискочили з бору. За бором розстелялась ніби гальовина. То були смуги полів, вкритих жовтою стернею. Подекуди білілі неначе білі розстелені полотна: то були пізні гречки саме в цвіту.

— Он мріє здорова клуня! Ото моя оселя! А ондечки вигулькнула наша дзвініця! — промовив Рев'якін до Ірини Михайлівни.— Але ми їх поминемо й повеземо вас далі до вашої Панасівки,— сказав Рев'якін.

Прудкі та баскі коні так швидко докатали до тієї Панасівки, що Ірина Михайлівна навіть і не зогляділась, бо все розмовляла з своїм чоловіком. За приліском незабаром з'явилась Панасівка, розкидана між соснами та дубами, а край села, ніби серед старого парка, заманячів чималий, але старий, наче присадкуватий, панський дім з високою покрівлею, станями, коморою, загородою та з усяким забудуванням.

— От і моє житло, та теперечки й твоє, — сказав Никандр Петрович.

Коні влетіли в зелений, зарослий отавою здоровий двір і під'їхали під ґанок, здоровий, як веранда, оповитий виноградом. Никандр Петрович взяв під руку Ірину Михайлівну й повів по сходах на веранду.

Гості ввійшли в невеликі, але високі старі горниці з невеличкими старосвітськими вікнами. Рев'якін поздоровив молоду з вхідчинами й поцілував її в руку, а потім посадив на канапі. Уся челядь заглядала з прихожої в одчинені невеличкі двері й дивилась на молоду панію.

Незабаром бокові двері одчинились, і в покої увійшла економка, вже літня, пристаркувата, і винесла на тарілці на вишиваному рушнику пухкий свіжий хліб і дрібок солі, поклонилась молодим, поцілувала в руку, поздоровила з вхідчинами й подала молодій хліб та сіль, говорячи усякі сільські поетичні привітання та бажання.

Як міська людина, Ірина Михайлівна тільки скоса поглядала байдужним оком на ті сільські церемонії, зовсім нудні, сливе чудні задля неї.

Економка оповістила хазяйці, що закуска затого буде готова.

— От тепер ви, Ірино Михайлівно, вже наша, сільська! — сказав Рев'якін.— От підемо та побачимо, в який гарний та зелений край ви оце залізли.

— А справді, ходім та прогуляємось трохи в лузі, доки економка зготує нам снідання. Подивись лиш, Ірино, які гарні наші наддеснянські луги, луки та сіножаті! Це зовсім не те, що смердячі болота, мочарі та багна коло Петербурга,— промовив Никандр Петрович, підводячи жінку під руку.

Усі вийшли в садок, а з садка пішли доріжкою в здоровий зелений парк, де вилась гадюкою доріжка, недавно посилана жорствою та піском. Парк був здоровий, чудовий! По зеленій траві скрізь стояли нарізно віковічні дуби, липи, ялини та кучеряві столітні берези. Дуби траплялись такі завтовшки, як кадовби, що їх ледве могли обхопить два чоловіки в обіймища. Ялини, рівні, як щогли, кучеряві берези були гарні, ніби намальовані на зеленому фоні.

— Отут ваше місце, Ірино Михайлівно! Тут до вас пристає оця лугова та лучана розкіш, як до феї. Але ви в цій зеленій розкоші будете вже не фея,— сказав Рев'якін.

— Будеш вже русалкою нашої Десни, — обізвавсь, жартуючи, Никандр Петрович.— Ця уся зелена обстава, зелений простір личить тобі найкраще од усякої обстави.

— А по-моєму, й тут ви будете тільки Іриною Михайлівною, а не русалкою, бо в русалок, як кажуть, зелені коси, мов осока, рогоза й татарське зілля, а в вас, хвалить бога, на голові не осока й не рогоза,— обізвавсь Аристид і зареготався.

— Одразу знать, що ви, Аристиде, реалістична людина і в вас у голові тяма реалістична, без фантастичних прикрас,— обізвалась Ірина й засміялась своїм голосним і ніби солодким сміхом.

Доріжка кінчилась. Уся оселя й дім були на чималому сугорбі. Сугорб кінчався за парком спадистим покатом наниз, на луку. Доріжка вела на край сугорба, де була поставлена довга лавка під двома густими віковічними липами. А на низині, скільки сягало око, розстелялись понад Десною соковиті та зелені луги. На лугах скрізь росли нарізно престарезні дуби, віковічні липи та граби. Уся місцина була схожа на чудові англійські парки, котрі стелились без кінця. Скрізь манячили віковічні нарізні дуби, неначе темно-зелені башти, розкидані по яро-зелених луках. Осокори на мочарах в опрічних купах стояли, неначе церкви та дзвіниці. Дерева були велетенські! їм було, може, по дві сотні років. За лугами понад Десною зеленіли луки й сіножаті в береговині по обидва боки річки. Десна повертала на північ і лисніла на сонці, ніби широке срібне полотнище, розстелене по зелених луках. Над цією зеленою низиною десь далеко піднімались над лісом височенькі горби, а на їх лисніли бані, миготіли блискучі позолочені хрести.

— А справді тут гарно в вас! Яка зелена широчінь! Яка сиза далеч ондечки за Десною! Я не думала, що ваше Полісся таке гарне та зелене; зелене, аж очі бере в себе! — сказала Ірина Михайлівна і все придивлялась до тієї широчезної картини, бо бачила її вперше на віку.

— Хоч і гарно тут, так що й очей не можна одірвать од цього вигляду, але мені вже їсти хочеться, та й додому вже час,— промовив Рев'якін.

В покоях наймички завештались коло стола. Пани посідали за стіл і з жадобою кинулись на сніданок після проїздки. Поснідавши всмак, Рев'якін почав прощатись, бо хапався додому.

— Приїжджайте до нас на вхідчини. Я думаю запросити до себе сусід на вечір, як тільки об'їздимо з Іриною близьких сусід та приятелів з одвідинами,— запрошував Никандр.

— Конче приїдемо! А ви ще й до вхідчин приїжджайте до нас, Ірино Михайлівно! Побачите, які наші дідицькі поліські гніздища та селитьби. Негарні, навіть погані вони в нас, як і оця Никандрова хата,— сказав Рев'якін на прощанні, цілуючи в руку і в чоло Ірину Михайлівну.

Через кільки день Никандр Петрович Клапоухов з жінкою поїхав до Рев'якіна. Рев'якін і Аристид були дуже раді, вибігли на ґанок стрічать гостей. Дім Рев'якіна був ще старіший од Никандрового, з високими кроквами, так само вшитий куликами. Горниці були так само невеличкі, так що й одлйчки між домами сливе було мало. Сам Рев'якін обсміяв свою халупчину, в котрій навіть ґанок пере-хнябивсь набік, ще й колонки розставив, ніби слаба коняка ноги. Але в покоях обстава була дуже багата.

— Ой, час нам, небоже, будувать нові будинки! Мені аж сором, що в мене таке старосвітське житло. Дивіться, як мій ґанок розчепірив ножища! достоту неначе старий кінь з ганжею в ногах.

— Поживемо, розстараємось грошей, то й збудуємо будинок, вартий моєї коханої Ірисі. Чи так, Ірисю?

— Як хочеш. Мені байдуже про покої, аби тобі була догода в домі у всьому,— обізвалась Ірина Михайлівна , якось байдужно.

Трохи згодом, вже як упорались коло хліба й рішили останні пізні гречки, молоді об'їхали з одвідинами близьких сусід-дідичів. Никандр Петрович запросив усіх сусід до себе на вечір, на вхідчини.

Гостей з'їхалось чимало. Невеличка зала була сливе повна. Приїхав і Рев'якін з Аристидом. Ірина Михайлівна вийшла до гостей убрана, ніби на якийсь вечір в Петербурзі, ще й у сережках та в брошці блищали діаманти. Провінціалькі панії скоса оглядали її з усіх боків, і їм, очевидячки, було ніяково, що вони були простенько повбирані. На панах манішки й комірчики були погано випрані й вигладжені. Усе товариство

було якесь сіре, і для Ірини Михайлівни здавалось навіть чудним. На канапі сиділи дві хамулуваті й зателепуваті товстулі, котрі скидались на київських міщанок, і все ніби щулились. В кутку розмовляли, неначе кричали, дві старі панни, Никандрові тітки, в простеньких дешевих сукнях, і неначе були шуті в своїх низеньких старосвітських чіпках. По горниці сновигали старі пани.

Рев'якін розмовляв з гладким старим сусідом, а гурт збився коло їх і слухав розмову про пашню та про ціни на неї й на сіно.

Ірині Михайлівні була зовсім не цікава та розмова, не цікаві були й гості. її думки перелетіли в Петербург; пригадались веселі вечори з іншими, кращими гістьми. Промайнули в думці випещені офіцери, елегантні паничі. І вона важко та тяжко зітхнула. Усе те, теперечки в селі, було схоже на пишний сон, що колись снився та й зник навіки, тільки й зосталась приємна згадка за його.

"Це не товариство, а ніби якась збірня поліських вовкулак",— подумала вона.

Але вона опам'яталась і стала привітніша до гостей. В столовій подали самовар. Вона запросила гостей до чаю. Гості заворушились і за чаєм повеселішали. Ірина Михайлівна оговталась з компанією й стала весела й привітна до всіх. Бадьористий Рев'якін говорив і жартував наче за всіх. Незабаром і панії зовсім оговтались і зацокотіли так, що заглушили й розмову Рев'якіна. Після чаю посідали грати в карти. Молодші збились докупи, скупились в кутку й весело розмовляли та реготались.

Вже в глупу ніч подали вечерю. Гості попоїли добре й випивали ще краще. Жвавий Рев'якін завів розмову вже не за пашню та хазяйські справи, а за сьогочасні живіші справи і, своїм звичаєм, зараз перескочив до новомодних великоруських авторів-декадентів, за котрих саме тоді

писали в часописах: за повість Арцибашева "Санін" та за "Анафему" Андреева й за роман Сологуба "Нав'ї чари".

Це були саме в той час найуподобніші сюжети для його розмови, бо підходили під його смак і вдачу. Він зумисне розказував усякі сороміцькі сцени з цих сороміцьких декадентських оповіданнів. Усім паніям стало ніяково слухати й навіть дивиться другим в очі...

— Невже оце усе списано так в оповіданнях? А може, то ваші вигадки? — спитала вже пристаркувата Никанд-рова тітка Зінаїда.

— Еге! гарні вигадки! От візьміть лишень в мене книжки та перечитайте вважливо оці сценки, притрушені сахарним піском та перцем,— сказав Рев'якін і зареготавсь.

— Цур їм, таким книжкам! та ще щоб я таку дурість читала,— обізвалася й аж одмахувалася руками тітка,— я попалила б їх у грубі, щоб часом молоді панни не налапали та не прочитали такого добра.

— А там таки єсть чудові картини, як у "Нав'їх чарах" у дитячому пристановищі в ліску якогось хіміка-чарівника Триродова. Там обписана сцена, як усі школярі, дівчатка й хлопчики, та їх вчительки купаються в річці, а потім качаються усі голі на піскуватому березі під вербами, гріються на пекучому сонці й навіть ходять усі голі по лісі,— тяг далі Рев'якін.

Ірина Михайлівна зареготалась на всю столову.

— Та годі вам! — крикнула тітка.— Це ваші вигадки. Знаємо ми вас!

— Яка ж там краса: голі школярі й школярки, цибаті, як чаплі, та голі вчительки, захуджені й заниділі, худі, як чаплії та кочерги. Яка ж там краса, як гуляє якась голо-дрига! — сказав Никандр.

— Та там є ще кращі вигадки... як-от в Андреева, в одному поганому домі дівчина роздягалась. А в "Нав'їх чарах" друга панна ще й сорочку скинула перед Триро-довим,— сказав Рев'якін, але спинився й замовк. Никандр якось моргнув на його — з забороною розмовлять за такі речі при його тітках. Він страхався, щоб часом панни й панії не повтікали з-за стола. Рев'якін мусив замовкнуть і почав розмову за потаємні ліги вольного кохання в великих містах, недавнечко висліджені поліцією.

Ірина Михайлівна знов почала реготаться своїм дзвінким сміхом і бистро кинула очима на свого Никандра насмішкуватим очком. її, очевидячки, бавила і ця розмова, і жахання старих і не старих паній. Аристид і собі реготавсь.

— Ну та й чудернацька поведенція пішла тепер у книжках! Це така поведенція, хоч тікай мерщій в монастир або й на той світ,— обізвалась вже літня друга Никандро-ва тітка, Мавра Семенівна, що сиділа край стола.— А ви, Степане Степановичу, ще хочете втирить нам в руки отакі книжки. Ви їх сховайте, ще й замкніть, щоб вони часом не попалися комусь у руки,— аж крикнула вона з таким рушенням рук, неначе вона оборонялась і одбивалася од собак або од якогось лиходія.

— Ви, тітусю, дурнісінько будете силкуваться, щоб поховать під замок оті книжки або знищити їх. Ваші заходи й силкування нічого не поможуть,— обізвавсь Аристид,— цим поживком в наш час живиться уся публіка. їх назахват розкуповують десятки тисяч.

— Авжеж пак! — промовила тітка.— Хіба отакі безусі, як ти, живляться отим паскудним поживком та смакують оту страву, пополовині змішану з отрутою.

— І безусі, і пристаркуваті, і навіть сивобороді, геть дочиста усі! бо тепер така поведенція на оті книжки й на вольне кохання,— сказав Аристид і зареготавсь.

Розмова про любов, про кохання, цей споконвічний сюжет усіх поем і повістів, зацікавила й розворушила всіх — і молодих, і старих. Рев'якін наче розшморгнув зав'язку, котрою були зав'язані й досі роти. Усі, навіть старі, стали веселі й бадьористі. Всі з великою цікавістю слухали такі новинки, а найбільше ті, котрі не читали тих книжок і вперше навіть за їх чули.

Після вечері ще довго балакали й пили напропали сливе до зорі. Декотрі гості, не попрощавшись з хазяїном, один по другому вишовкались з горниці й потаємно виїхали вже світом додому.

— А що, моя кохана Ірисю? Як тобі здались наші сусіди? — спитав Никандр в неї вранці за чаєм, позіхаючи безперестанку.

— Щось таке сіре, зателепувате, не дуже інтересне. Словом сказати, — поліська глушина. Але я з тобою, мій милий, коханий, здається, не нудилась би і в тюрмі, не тільки в цій поетичній глушині,— сказала Ірина і вп'ялась, мов п'явка, в червоні Никандрові уста, а потім обцілувала його очі, й брови, і високе чоло.

Рев'якін з Аристидом сливе щотижня приїздили до Кла-поухова на карти, захопивши по дорозі будлі-якого сусіда-приятеля. Клапоухови так само одвідували Рев'якіна й

часто їздили в гості до обох тіток, котрі обидві мали потяг до карт та осудливості своїх сусід. Ірина Михайлівна була найкраща в околиці, а Рев'якін був великий естет, і його тягла неначе якась непереможна сила в Панасівку, щоб хоч надивиться досхочу й намилуватись своєю родичкою-красунею.

Зима минула так швидко, що Ірина Михайлівна й незчулась, як вона промайнула, як настала весна красна, як в повіддя розлилась вода по сіножатях та луках. Вода згодом швидко вникала в піскувату землю і

зсякала. І широка низина й береговина зазеленіла, стала неначе вкрита зеленим оксамитом.

Низина стала гарна й весела, як рай!

Понад низинами шугали чорногузи. їх налетіло сила! Скрізь по клунях манячили їх гнізда, в котрих червоніли їх носи та цибаті ноги. Скрізь вони дибали по мочарах та течіях, де ледве слизила вода, й живились своїм звичайним болотяним поживком. Краса низини була свіжа, пахуча од квіток. Повітря було вогке, легке, наче живе. Небо було блакитне й делікатне, мов блакитний шовк.

— Ой, гарно ж тут на Поліссі! Яка пишна поплямована скрізь квітками ота береговина! — говорила Ірина Михайлівна до Никандра, милуючись тим широким виглядом нанизу,— мені оце здається, що я виїхала десь на дачу, та таку веселу й гарну, якої я нігде не бачила, яка мені навіть і в сні не снилась.

І вона горнулась до милого, обнімала його й цілувала гарячими устами в чоло, в голову, в уста. І знов вона оглядала ту пишноту, що ворушила її почування, будила любов у серці й розважала її в сільській глушині.

Вони обоє й не примітили, як позад їх ішов Рев'якін з Аристидом, прямуючи стежкою до лавки. І Никандр, і Ірина аж кинулись, аж жахнулись, як Рев'якін голосно гукнув позад їх, здоровкаючись здалеки. Він поцілуваз-ся з ними й несамохіть задивився на пишний зелений простір.

— Знаєш, Никандре, що оце спало мені на думку, як я окинув оком цю пишноту. В вас дім старий і зовсім не панський, і мій дім ще старіший і поганший од вашого. Я не думаю руйнувать отієї трухлятини й будупати нового забудування. Нехай вже мої сини будуються, бо старший син вже вийшов з університету й служить. А Ірині Михайлівні

личило б жити в прехорошому панському домі, як феї личить жити в золотих палатах, а не в отій трухлятині. Нам жити окроме, нарізно, в опрічних оселях трохи нудно, сказати по правді, а жить укупі було б приємніше й веселіше. В мене хазяйки нема. Грошей в мене багацько. В тебе тут рай над Десною, а з мого парка тільки й видно бір та чорногузячі гнізда на людських клунях. Приставлю я для себе до твого дому просторний чудовий зал та два кабінети, задля себе й Аристида, і поновлю й од-ремонтую твої покої на міський лад. Всі покої звелю викласти паркетом, щоб наше житло було варте твоєї феї і щоб твоїй феї було веселіше й догідніше. І ти її кохатимеш, і я надивлюсь на неї щодня. Це все я подарую й запишу на ймення Іринине. А старий дім буде належаться до вас обох. Це буде мій подарунок нашій чарівній феї. Тоді мої гості будуть твої, а твої гості будуть моїми. Все, бач, буде якось веселіше животіть на світі, доки тягтиметься моє життя. Я зроблю електричне освітлення, бо маю засіб, щоб зробить це. Чи ви згоджуєтесь на це?

— О! чом же пак і не згодиться. Моїй Ірисі буде веселіше жить, а найбільше взимку.

— Ой, яка я рада, що вам оце спала на думку така ідея! Я по своїй вдачі люблю гуртове життя. Ой, яка я рада вашому планові! — аж гукнула Ірина й, неначе дівчинка, плеснула в долоні, прожогом побігла, обняла Рев'я-кіна за міцну та цупку шию й тричі поцілувала його.

— От як упораємось, то після жнив зараз накличу теслів та усяких малярів, муріївщиків, щикатурів та укривальників, а в Києві зараз замовлю паркети й електричне знаряддя,— і все це зроблять в одну мить. А деревні я заздалегідь вже наготував,— сказав Рев'якін.

— А справді, тату, в тебе з'явилась непогана ідея. І вона припала й мені до вподоби, бо й мені буде веселіше жить вкупі з вами в сукупному домі в цій глушині,— обізвавсь Аристид.

— Ну, тобі, мабуть, не дуже довго доведеться тут ходить на влови й тиняться без діла, бо тебе незабаром заберуть в москалі.

— Тривай! почекай лишень, тату! Може, я і в полку не буду служить, то й тиняться по світі мені не доведеться,— обізвавсь Аристид.

— Я хоч і практичний чоловік і запопадний, навіть трохи загонистий в практичних справах, але передніше од усього я естет в усьому. Я люблю отакі пишні вигляди, як оце звідсіль на Десну, або горяні місця, як-от у Швейцарії,— промовив Рев'якін до Никандра.

Після од'їзду старого сусіда Ірина аж повеселішала; такий був їй уподобний проект поновління та полагодіння старого житла. Після зелених свят вона все намагалась, щоб Никандр розпочав лагодіння, не дожидаючи, поки люде обробляться та впораються в полі. І Ірина таки присилувала його розпочать роботу.

— Мій дід був сім'янистий, то й набудував в домі отих тісних келійок, ніби кліток, для своїх дочок; а я люблю просторні горниці,— сказав Никандр.

І в петрівку, саме в косовицю, він розпочав лагодіння одної половини дому. Поробили вищі, міські вікна, повикидали перегородки між кімнатками. Тим часом і Рев'якін неначе до їх заметився цією пошестю.

З початку осені з Києва прибули паркетщики, привезли готові паркети й заклали поміст на обох половинах дому, а обивщики й обклейщики з містечка обклеїли чудовими шпалерами новий зал. В залі виліпили широкі карнизи, а на стелі — широке кружало, де почепили здоровецьку люстру, мов панікадило. Горниці були чудові, лиснючі! В залі поставили між вікнами високі дзеркала.

Рев'якін обставив на свої гроші усі покої новісінькою мебіллю. І восени, на покрову, він запросив багацько гостей, щоб справить свої

вхідчини й переносний в нове житло. Ірина Михайлівна запросила свою матір і брата. Рев'якін запросив Меланію Андріянівну й її дочку. Він найняв оркестр в близькому містечку, запросив багато сусід, понавозив з Києва дорогих вин і справив такий бенкет, якого в околиці ще ніколи не справляв ніякісінький дідич. Наїхало багато сім'їв з околиці, багато молоднечі, паннів і паничів; були офіцери й урядовці з Києва. Бал був дійсно міський, багатий і бучний. Ірина Михайлівна вийшла в пишний зал в своїх діамантах, в дорогому уборі, неначе княгиня. Вона ніби ожила, стала жвава, весела, бадьориста, якою була колись в Петербурзі. Музики грали безперестану. Ірина Михайлівна натанцювалась донесхочу. Вона була окрасою і того балу, і того розкішного зала, неначе якась цариця випадком з'явилась на той бал в палаці в бору. На ґанку, й веранді, і в садку на деревах була виставлена ілюмінація. На бані, збудованій над залом зверху, почепили ліхтарі з світлом. Люде на селі подумали, що то пожежа в дворі, і збіглись рятувать будинки; а собаки на кутку, не бачивши такого дива ніколи, почали з ляку гавкать, вили, аж скиглили.

Після танців Рев'якін запросив гостей в здорову столову на вечерю. Столова так само, як і зал, ніби горіла од ясного світла. Вечеря була багата. Вин було багацько. Були в усьому аж збитки в того багатющого пана, а найбільше в винах.

Рев'якін справив такі свої вхідчини, що за їх ще довго згадували в околиці по дідицьких оселях. А тітки сміялись, що цей пещений багатир справляв своє весілля з Іриною.

Настала осіння сльота й негідь. Пішли хмарні та сумні дні. Рев'якін вовтузився з покупцями та вряди-годи сідав за роботу в кабінеті й понаписував чимало дописів в газети й невеличких статтів для одного журналу. Аристид був хазяйновитий і запопадний, їздив на поле, доглядав клуні, але в пізню осінь йому вже не було ніякісінької роботи. Дві сім'ї обідали вкупі, пили чай за одним столом. Вранці, як Ірина виходила до чаю, Рев'якін цілував її в чоло і в руку. Рев'якін завіз журфікси на своїй половині. З'їжджались до його близькі сусіди й

приятелі на карти. Часом він і Аристид з сусідами-вловчими ганяли по борах, ходячи на влови.

— Знаєш що, Аристиде! Я бачу, що тебе бере нудьга отут на селі. Поїдь ти в Петербург, і я дам тобі дорученість по одному моєму ділу. А там одвезеш мій лист до однієї високої особи, до того добродія, що був губернатором в той час, як я служив вкупі з ним віце-губернатором. Цей старий губернатор, генерал, має силу в вищих сферах. Я попрошу його, щоб він примостив тебе в будлі-який полк. Він має значіння й силу в сферах і зможе вивести тебе в люде. А то ти занудишся й занидієш в оцій глушині. А як буде тобі на службі якась недогода, то покинеш її і вернешся вже з більшими еполетами до мене хазяйнувать.

— Одже ви, тату, добре радите мені. Я ще не був і досі в Петербурзі. Поїду, побачу столицю, побуваю в театрах, в музеях. Може, й на службу стану, як вдасться,— сказав Аристид.

Така мандрівка дуже припала Аристидові до вподоби. Він не довго й гаявсь і хапки зібрався, уклався й виїхав на вокзал.

Ірина з зависністю дивилась на його укладання та пакування в далеку дорогу. її чогось взяли завидки, бо й їй дуже заманулось поїхати в столицю, знов побачить Петербург. Це бажання виникло в її душі раптом і в одну мить запалило серце й розворушило нерви. Вона тільки мовчки зітхала, як Аристид сів в екіпаж і покатав з двора на вокзал на баских батьківських конях.

IV

Аристид не довго й гаявся з одповіддю до батька. Він писав, що старий генерал привітав його, як рідного сина, обняв, тричі поцілував і зараз попеклювавсь його справою, поїхав на розвідини в канцелярію, побував в кількох значних осіб. І врешті він зайняв вже місце в уланському полку, котрий стояв саме в той час в столиці. Батько зараз

послав одповідь і тисячу карбованців на мундир і окопи-ровку та на усякий вжиток, потрібний в столиці. Батько звелів йому якмога частіше подавати звістки за своє життя в столиці, за свою службу та за усякові свої справи й запрошував його приїхать на різдво. Але Аристид од-писав, що саме на різдвяних святках співатиме в опері одна загранична артистка, котру йому конче хотілось послухать. Батько писав потім, щоб Аристид прибув до його на великодні святки, але син не приїхав.

Вже в кінці серпня Аристид дав знать, що приїде незабаром. Він якось-таки вирвався з Петербурга й приїхав до батька. Усі повиходили на ґанок стрічати дорогого гостя. Батько зрадів, вхопив його в обнімок і пригорнув до себе. Никандр обняв його двічі. Ірина Михайлівна теж була рада й привітала його дуже ласкаво.

— Одже ти, сину, неначе ще підріс трохи й поширшав у плечах. Ой, який же тепер з тебе бравий гвардієць вийшов! Та як тобі пристають до лиця еполети!—казав батько й очевидячки милувався сином.

Всі повеселішали й пожвавішали. Слуги забігали, порались коло столу, готували вечірній чай та закуску. Усі розпитували Аристида, так що він ледве встигав давати одповідь, розказував за свій поспіх на службі, за своїх начальників та про їх ласку й прихильність до його. Ірина Михайлівна налагодила все для чаю. Аристид вештався по горниці в своєму уланському куценькому мундирі. Вузеньке убрання неначе влипло з усіх боків до його гарної, стрункої постаті, що була доладна, мов статуя Аполлона.

Він покращав. Рівний станом, височенький, в золотих еполетах на плечах, він був гарний, як Адоніс; неначе статуя цього божка-красуня ожила й походжала по горниці.

Ірина Михайлівна поналивала стакани й попросила Аристида сідать за стіл. Він сів насупроти неї поруч з Никандром. Ірина придивилась до їх обох, і її вразила велика різнація між ними. Гарний Никандр з своєю

мужньою красою неначе одразу потемнішав, попоганшав, сидячи попліч з Аристидом. Сонце на заході кинуло проміння на кінець стола. І вона одразу примітила, що високе й ніби спадисте Никандрове чоло вгорі неначе стало лисе; його нахилені набік і трохи вперед вуха, що колись так надили її й припадали до вподоби, тепер стали ніби здорові, і Никандр став ніби й справді клаповухий; а на його виду вона примітила маленькі зморшки. Навіть Никандрові блискучі темні очі неначе пригасли при чудових блискучих великих Аристидових очах, як згасає проміння місяця вранці перед сонцем.

Ірина Михайлівна почувала, що в її серці все пішло ніби наперевертъ. Щось заворушилось приємне, миле, таке приємне, таке веселе, що Ірина Михайлівна трохи не завела пісні. їй одразу забажалось жартувать, сміятись, пустувать. Це почування заворушилось в неї одразу, несподівано, як буває в дуже слабких на нерви та легкодумних людей. Вона вже почувала в серці, що любе Аристида, що кохання росте в її серці, як швидко росте ряст весною, і прибуває, мов вода в повіддя влітку при великому тучному наглому дощі.

Аристид похапцем пив чай і все зиркав на Ірину. Він милувався її ясними очима, дививсь, як вона кліпала й миготіла темними довгими віями та цупкими, неначе перламутровими віками. Ірина примітила його палкий погляд і вгадала, що й у його в серці заворушилась іскра кохання. І вона жартувала, глузувала з Аристида, як він залицявся в Петербурзі, ганявся слідком за красунями, і весело сміялась, блискаючи своїми білими, як перли, зубками та підморгуючи чорними брівками.

Зараз-таки другого дня, одпочивши після важкої дороги, Аристид не всидів дома й покатав з візитами до сусідів, батькових приятелів, та до Никандрових тіток. Чутка про його приїзд швидко розійшлась по околиці. До Рев'якіна на другий день притарабанились тітки, за ними

слідком приїхав з одвідинами один сусід з сином. Через день прибули дві панії з дочками, причепуривши їх, мов напоказ. В їх була думка залучить гарного й багатющого жениха. Одні гості приїжджали

зрання й зоставались на обід, інші прибували надвечір. Інші панії приїжджали, щоб подивиться на красуня. Рев'якін запрошував їх зостаться на карти на ввесь, вечір і на вечерю. Гості навідувались сливе щодня, а в неділю з'їхалось непроханих гостей чимало.

В домі почалось ворушіння, крутанина та біганина. На подвір'ї так само була ворушня. Екіпажі та усякові повозки то в'їжджали то виїжджали. Економка аж з ніг збилась, готуючи то обід, то вечерю для гостей. В опрічній надвірній хаті для челяді теж був натовп погоничів. Наймички вештались, бігали в ту хату, носили то полудень, то вечерю й лицялись напропали з парубками. Сливе щобожого дня був гармидер і в домі, і в оселі.

Ірині Михайлівні здавалось, що міське ворушіння, міське життя перебралось в Панасівку; і це ворушіння було їй уподобне після сільської тиші, нудьги та спокою. їй здавалось, що в домі справляли ніби Аристидове весілля.

Це діялось саме після того, як розпустили другу думу. Сільські пани й підпанки скрізь заворушились по селах. Те рушення пішло по селах та по хуторах. І на журфікс в неділю наїхало чимало панів. Піднялись розмови за нові вибори.

На вечері стикнулись пани й підпанки, кожний з своїми думками та гадками. Од тієї спотички щогодини піднімався гам та клекіт, почались змагання, потім нещадима лайка й трохи не бійка. Ніхто не склав собі в голові ясних думок, не мав добре омежованих пересвідченнів. Декотрі галасували, репетували, аж совались до супротивників з кулаками. Всі передніші недавні ліберали поправішали, але ні в кого не було ясної партійної програми. Думки та міркування в усіх ішли врозліт та врозтіч. Старий Рев'якін слухав, та й годі сказав. Він був колись і сам лібералом, але в останній час і сам поправішав і радив з'їхаться й виробить яку-небудь загальну систему та програму для поєднання в думках та гадках або розбиться на опрічні партії й попристават, кому куди буде завгодно й уподобно.

Аристид слухав і не микався в ті голосні крикливі змагання. В залі й без того було повно галасу та репетування. Він пішов до Ірини Михайлівни. В його було зовсім інше на умі.

— Ходім лучче в парк на прогуляння, бо вони тарабанять так, що в мене вже аж вуха болять од того крику, гаму та тих змаганнів. Втічім од їх кудись абощо! — сказала Ірина й вийшла з Аристидом у парк.

Сонце вже було на заході. Вечір був теплий, але не душний. З лук та лугів повівало свіжим вітерцем. Аристид та Ірина Михайлівна перейшли парк і повернули до лавки, що стояла під гіллястими липами на пригорку, розмовляючи стиха, неначе страхались, щоб часом їх ніхто не підслухав.

— Сядьмо на лавці та побалакаємо; може, мої вуха одпочинуть в цій тиші,— сказала Ірина Михайлівна. Але тільки що Аристид хотів сісти, Ірина кинулась йому на груди й почала цілувати в уста, в чоло, в щоки. Він пригорнув її до себе й не мав сили одірваться од неї.

— Милий мій, коханий! Як я тебе кохаю! — шепотіла вона й мліла в його руках.— Посади мене на лавці, бо я зомлію в твоїх руках.

Аристид сливе доніс її до лавки й посадив. Вона важко дихала, неначе в неї не ставало духу, простягла до його руки й засміялась якось чудно, неначе істерично. Він пригорнув її до себе й не мав сили одірваться од неї, а вона обняла його й пригорнулась і прихилилася до його плеча головою.

— Я вся неначе горю в огні. Мені аж важко дихать,— сказала вона трохи згодом, опам'ятавшись.— Як я йшла заміж, я любила мого моржика тільки трошки. Як я виходила за Никандра, я любила його щиро, але не гаряче. Але я тільки тепер досвідчилась, яка то буває і, певно, повинна буть справжня любов та щире кохання. Як я тебе оце побачила, Никандр одразу неначе збляк, як блякне осінній лист врівні з

майським листом, неначе попоганшав і постарівся одразу. Тепер я дивлюсь на небо, на луки і неначе не бачу нічого, не бачу неба, не бачу сонця. Я вся ніби в полум'ї. Як побачила оце тебе, я почутила, що вже не люблю свого Никандра й люблю тільки тебе одного.

— Що ж нам робить? що почати? Мені незабаром треба їхать в Петербург на службу,— обізвавсь Аристид.

— Як ти поїдеш, я полину слідком за тобою. Я тут не зостануся, бо без тебе й світ буде мені немилий. Я не можу ні жити тутечки, ні навіть животіть на світі.

Вони обоє замовкли й довгенько сиділи мовчки. Ірина Михайлівна трохи вгамувалась і дихала рівніше. її заголені гарячі.руки неначе пекли його шию.

— Тікаймо звідсіль. Я поїду з тобою вкупі, і ми будемо жити вкупі. Як покинеш тутечки мене, я, здається, збожеволію або сама собі смерть заподію. От твій батько розмовляв за якийсь з'їзд. Він з Никандром, певно, поїде туди. І тієї ночі ми втечемо. Твій батько багатющий, присилатиме тобі багацько грошей. Та й мене він любе; я це постерегла давно. Не пошиємось же ми таки в нещадимі злидні. В нас гроші є й будуть. В мене є діамантів на кільки тисяч. Ми матимемо засіб для життя. Не загинемо.

— І я тебе не покину тут, бо од тебе нарізно не можу жити. Тут нам не можна кохатись, не можна нам втаїться од людських очей. Всі нам заважатимуть в коханні, хоч би я й покинув службу й зостався тут жити при батькові.

— Моя любов повинна буть без заважання, без притичин. Кохання повинно буть вольне, як вольне в цьому ділі й людське серце. Недурно ж скрізь позаводились потаємні ліги вольного кохання. Недурно ж теперечки і в повістях вже пишуть про вольне кохання. Вольне серце не

повинно мать ніякого впину ні притичин. Воно любе, кого схоче і як схоче. Я тебе так кохаю, що ладна йти з тобою хоч на край світу, хоч в огонь.

В парку загомоніли люде: дехто вирвався з гаму та верещання в залі й вийшов в парк на спочинок.

— Твій батько все проповідує ідеальне кохання. Це в його щось чудне, не сьогочасне, а стародавнє, лицарське, чи що. Він любе красу якось не по-людському, не по-нашому,— сказала вона.

— Та й я цього не втямлю гаразд! В його на думці все якісь феї, русалки та всяка нісенітниця. Батько трошки поет і романтик, а я дивлюсь на все реалістично. Тікаймо, серце, звідсіль і будемо кохатись донесхочу справдешнім вольним людським коханням, — казав Аристид.

І вони вернулись до гостей, де в залі ще й досі стояв гам та шум і тяглись змагання та крутанина в словах, в різ-нації усяких міркуваннів і поглядів; бо одні з земців поправішали, а інші з вчених дрібних панків багато полівішали.

На тому-таки тижні Рев'якін поїхав в своє село, щоб спродать пашню, бо вже наїхали покупці. Він продав усяку пашню по дуже добрій ціні, бо того літа хоч і був дуже добрий врожай, але пшениця потроху змилила, і пашню цінували трохи дорожче. Облічившись з покупцями і зробивши обліч, він на радощах дав синові тисячу карбованців, а решту грошей зараз одвіз в недалечке повітове місто, здав на пошту та й одіслав в банк на схованку. Держать гроші в домі було ще небезпечно. Про підпали ді-дицьких економій, та клунь, та воловень вже було не чуть. Але усякі напасники та розбишаки й убійники ще вештались по селах. Убійництва й грабування ще подекуди траплялись вряди-годи.

Рев'якін вернувсь додому, а в неділю його покликали в повітове місто на з'їзд сусідні пани. Він та Никандр поїхали ще зрання.

З'їзд був чималий. Цілий день вироблювали та складали свою партійну програму. А надвечір як сіли обідати, то обідали й пили, доки не почало зорять надворі.

Рев'якін і Никандр вернулись додому вже світом, тишком увійшли в покої, ходили навшпинячки, щоб часом не побудить Ірини та Аристида, і моячки полягали спати. Спали вони довго після випивачки. Як вони встали й прочумались, на столі вже стояв і клекотів самовар. Економка засипала вже чай.

— Чом це й досі не повставали наші? —питав Рев'якін у Никандра, бо його брала нетерплячка. Йому вже заманулось подивиться на фею й поцілувати її в руку і в ясне чоло.

— Мабуть, викачуються на ліжках, — сказав Никандр і пішов у Іринину спочивальню. Одхилив він двері, зирнув на ліжко,— ліжко було застелене. Ірини не було в кімнаті.

Рев'якін пішов у кабінет Аристида, і в його так само ліжко було не пом'яшкурене, гладенько застелене. Аристида не було, тільки вікно було не защеплене й одхилене.

Обидва разом вернулись у столову з очима, дуже здивованими.

— Нема Ірини, й ліжко стоїть прибране,— промовив Никандр.

— Нема й мого Аристида, і його ліжко стоїть застелене,— обізвався Рев'якін,— де це вони подівались? Чи не пішли пак на прогуляння над Десну?

Покликали економку. Вона поналивала чотири стакани чаю. Сіли вони за стіл, напились чаю та все позіхали на ввесь рот. Після чаю Никандр пішов у жінчину спочивальню й углядів, що одна шухляда в комоді висунута й була порожня. Діамантів не було в шухляді. Він

заглянув у шафу,— і шафа була одчинена, і вся одежа, все убрання десь зникло. В його одразу в душі похололо, і ноги затрусились.

Він вернувся в столову й розказав за все Рев'якінові. Рев'якін пішов у Аристидів кабінет і тепер тільки прикмітив, що й Аристидова одежа зникла.

— Може, їх обікрали вночі злодії, повбивали й десь по-заволікали в ліс,— сказав Никандр і зблід на виду.

— Ой ні! Втекли вони од нас потаємно вночі й дременули, мабуть, у Петербург. От що! — сказав Рев'якін, до-свідніший і догадливіший од Никандра.— Зникла несподівано наша фея. І ми теперечки обидва удівці. Аристид чудовий красунь; він зведе з ума з розуму ще не одну панну або й панію. Ще й до того на біду він начитався сьогочасних романів та повістів отого Сологуба, та Арцибашева, та Андреева про вольне кохання, та й несподівано встругнув нам капосний хлопець штучку.

— Але, може, вона таки вернеться до нас? Не буде ж вона тинятись та поневіряться на чужині, не маючи ніякого свого засобу,— обізвавсь Никандр наче голосом конаючої людини.

— Поживемо — побачимо,— сказав Рев'якін. Незабаром прикатали в гості й тітки, Зінаїда й Мавра

Семенівни. Вони вже купили в Києві й прочитали і "Саніна" Арцибашевого, і Сологубові повісті. Перечувши через людей про такий Іринин вчинок, вони од цікавості зумисне приїхали, щоб напевно дізнаться за це діло. Никандр попросив старих паннів переїхати до його на життя й правувать домом і хатнім хазяйством, як вони правували довгенько після смерті його матері.

"Ну та й помилився ж я! Тепер матимемо, замість красуні феї, дві відьми в покоях,— подумав Рев'якін,— але нема де дітись,— мушу вже миритьсяз цими відюгами, коли попався в западеньку. Ну й Іринка ж! Тепер вийшло так, що хоч цілуй вранці одну відьму в руку, а другу — в чоло".

Аристид не писав до батька довго й не слав одповіді на його листи, знаючи свою провину. Вже минув рік, настав і другий, як принесли лист з пошти від Аристида. Аристид просив батька вибачить йому за його поганий вчинок і жалівся, що Ірина закохалась в красуня, багатого князька-кавалергарда й так само потаєнці втекла од його з князьком до Парижа, бо — вона все встоювала за вольне кохання.

1909 року. Київ.